

ЦИВІЛІСТИКА

БОНДАР І. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри нотаріального
та виконавчого процесу і адвокатури
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 347.121.1:347.9

**ОКРЕМІ ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА
ТА ЇХ ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ В ЦИВІЛІСТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ**

У статті досліджується правове регулювання окремих особистих немайнових прав у цивілістичному процесі. Автор зазначає, що багато особистих немайнових прав містять цивілістичні процесуальні правомочності, і їх здійснення полягає у вчиненні процесуальних за своїм змістом дій.

Ключові слова: *особисті немайнові права, цивілістичний процес, нотаріальний процес, виконавчий процес.*

В статье исследуется правовое регулирование отдельных личных неимущественных прав в цивилистическом процессе. Автор отмечает, что многие личные неимущественные права содержат цивилистические процессуальные правомочия, и их осуществление заключается в совершении процессуальных по своему содержанию действий.

Ключевые слова: *личные неимущественные права, цивилистический процесс, нотариальный процесс, исполнительный процесс.*

The article investigates the legal regulation of certain individual non-property rights in the civilistic process. The author notes that many individual non-property rights include civilistic procedural powers and their realization is to commit procedural in its content action.

Key words: *individual non-property rights, civilistic process, notarial process, executive process.*

Вступ. Дослідження особистих немайнових прав лише з погляду матеріального права буде не повним, необхідно приділити увагу немайновим правовідносинам у цивілістичному процесі. Актуальним питанням сьогодення є виявлення й усунення недоліків у врегулюванні відносин, які пов'язані з охороною та захистом особистих немайнових прав фізичних та юридичних осіб у нотаріальному та виконавчому процесі.

З погляду матеріального права аспекти охорони та захисту немайнових прав досліджують такі науковці, як: В.О. Кожевникова, Р.О. Стефанчук, Л.В. Федюк та інші. Окремі аспекти охорони немайнових прав вивчають С.Я. Фурса, Є.І. Білозерська. Водночас проблематика залишається, оскільки ґрунтовного дослідження правового регулювання особистих немайнових прав у цивілістичному процесі немає.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз правового регулювання в цивілістичному процесі таких немайнових прав, як право фізичної особи на власне зображення, право

на ім'я та його використання, право на повагу до честі та гідності та право на охорону здоров'я, нині ці питання набувають актуальності та залишаються відкритими, оскільки остаточно не вирішені.

Результати дослідження. Право фізичної особи на власне зображення як особисте немайнове право фізичної особи є недостатньо врегульованим у чинному цивільному законодавстві, що зазначається в науковій літературі [1, с. 351]. Загалом це право врегулюється не шляхом визначення правомочностей, що їх має фізична особа, а через врегулювання питання захисту інтересів фізичної особи під час проведення фото-, кіно-, теле- та відеозйомок (ст. 307 Цивільного кодексу (далі – ЦК)), а також права на особисті папери (ст. 303 ЦК) та охорони інтересів фізичної особи, яка зображена на фотографіях (ст. 308 ЦК). Ці норми, як і загалом правове регулювання питань захисту й охорони фізичної особи на власне зображення, розглядаються як гарантії реалізації багатьох інших особистих немайнових прав, як-от право на індивідуальність (ст. 300 ЦК), право на особисте життя та його таємницю (ст. 301 ЦК), право на повагу до гідності та честі (ст. 297 ЦК), право на недоторканність ділової репутації (ст. 299 ЦК) тощо [2, с. 516].

З огляду на предмет нашого дослідження постає питання, наскільки положення цивільного законодавства щодо захисту права фізичної особи на власне зображення узгоджені з положеннями цивілістичного процесуального законодавства, яке врегулює можливість знімання фізичної особи в процесі на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку. Як вбачається, питання захисту інтересів фізичної особи під час проведення фото-, кіно-, теле- та відеозйомок у цивільному процесі врегулюється через відносини, що стосуються проведення в залі судового засідання фото-, кіно-, теле- та відеозйомок, транслювання судового засідання по телебаченню. Як і із правом на особисті папери, ці відносини визначають сутність принципу гласності та відкритості судового розгляду.

Отже, згідно із ч. 1 ст. 307 ЦК, фізична особа може бути знята на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку лише за її згодою. Згода особи на знімання її на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку припускається, якщо зйомки проводяться відкрито на вулиці, на зборах, конференціях, мітингах та інших заходах публічного характеру. Згідно із ч. 4 ст. 7 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України, особи, присутні в залі судового засідання, представники засобів масової інформації можуть проводити в залі судового засідання фотозйомку, відео- й аудіозапис із використанням портативних відео- та аудіотехнічних засобів без отримання окремого дозволу суду, але з урахуванням обмежень, встановлених цим Кодексом. Водночас деякі положення ст. 7 ЦПК є явно суперечними, зокрема, варто звернути увагу на такий фрагмент (ч. 12): «Якщо під час закритого судового засідання буде встановлено, що інформація, для забезпечення нерозголошення якої розгляд справи або вчинення окремих процесуальних дій відбувалися в закритому судовому засіданні, вже є публічно доступною <...>, суд постановляє ухвалу про подальший розгляд справи у відкритому судовому засіданні». Тобто в такій ситуації потрібно з'ясувати, хто і яким чином порушив правило про закриті судові засідання, до яких наслідків таке порушення призвело, зокрема, чи не вважають сторони свої немайнові права порушеними тощо, суд всупереч логіці вважає порушення допустимим і йде на подальше порушення прав сторін. З таким положенням ч. 12 ст. 7 ЦПК погодитися неможливо, і його необхідно виключити із норми. Замість цього, на нашу думку, суд має з'ясувати позицію сторін щодо цього, і лише за наявності згоди на це осіб, які беруть участь у справі, може продовжити розгляд справи у відкритому судовому засіданні. Тобто закон не повинен слідувати за правопорушенням, а має встановлювати санкції за них. Тому автор вважає, що за розголошення особою інформації, яка стала їй відомою під час розгляду справи в закритому судовому засіданні, до неї має застосовуватися відповідальність у вигляді штрафу, а також у законі має бути передбачена компенсація завданої сторонам або одній із них немайнової шкоди.

Порівняльний аналіз зазначених положень законодавства показує, що цивільно-правове регулювання цих відносин допускає знімання особи на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку навіть за відсутності її згоди, якщо воно проводиться відкрито, зокрема, на заходах публічного

характеру. Цілком безспірним виглядає твердження, що судові засідання і є таким заходом публічного характеру, отже, згода особи на знімання її в судовому засіданні припускалася. Виходячи ж із ролі сучасних засобів масової інформації, які привертають увагу суспільства до найважливіших подій, а також ролі суду у врегулюванні тих чи інших правових ситуацій, позитивним явищем варто вважати фото- і кінозйомку, відеозапис тощо, і тут має домінувати інтерес суспільства щодо протидії зловживанню правами з боку суду або однієї з осіб, яка бере участь у справі і не бажає розголосу, оскільки її роль у цьому судовому процесі негативна. Судове засідання є публічним заходом, у разі проведення відкритого судового засідання кожний вправі здійснювати його запис, якщо це не заважає його проведенню.

Очевидним також є те, що в цивілістичному процесі питання реалізації, захисту чи охорони особистого немайнового права фізичної особи на власне зображення стосується також законодавчо визначеної можливості фіксації цивілістичного процесу технічними засобами (проведення фото-, відеозйомки). Значними недоліками, а фактично цілковитою її відсутністю характеризується фіксація технічними засобами нотаріального процесу, що неодноразово зазначали вчені, а також відсутність регламентації використання фото-, відеозйомки у виконавчому провадженні, де психологічне напруження доволі часто є значно більшим, ніж у цивільному процесі тощо.

Незважаючи на значний розвиток нотаріального процесуального законодавства, щодо фіксації процесу жодних кроків зроблено не було.

Вперше в науці питання про необхідність фіксації нотаріального процесу технічними засобами порушила С.Я. Фурса на прикладі такого нотаріального провадження, як посвідчення заповіту [3, с. 62], а розвинула Є.І. Білозерська. Зокрема, остання запропонувала проводити фіксацію нотаріального процесу за допомогою різних видів фіксації: аудіофіксації, для якої пропонується використовувати диктофони з мікрокасетами; відеофіксації з використанням будь-яких відеокамер, що мають порти для з'єднання з комп'ютером [4, с. 203]. Як зазначає С.Я. Фурса, з метою надання фіксації нотаріального процесу офіційного значення та з урахуванням принципу єдиної нотаріальної процесуальної форми процедура фіксації має бути законодавчо закріплена, хоча нині немає перешкод для фіксування процедури нотаріального посвідчення заповіту за допомогою звуко-, відеозапису, оскільки в ч. 2 ст. 57 ЦПК (нині ст. 100 нового ЦПК – І. Б.) передбачено такий засіб доказування [3, с. 62].

Не заперечуємо необхідності законодавчого закріплення процедури фіксації нотаріального процесу технічними засобами, а навпаки, підтримуємо її, але не можемо не зазначити, що сьогодні перешкоди для фіксації технічними засобами процедури нотаріального провадження з посвідчення заповіту, як і будь-якого іншого нотаріального провадження, все ж таки є, і полягають вони в необхідності отримання нотаріусом, згідно з положеннями ст. 307 ЦК, згоди на це осіб, які беруть участь у нотаріальному провадженні, зокрема особи, яка звернулася до нотаріуса за посвідчення заповіту. Але тут можна зробити інший висновок: оскільки заповідач звернувся до нотаріуса за посвідчення заповіту, то і сам він буде клопотати про таку фіксацію, оскільки нотаріус не може це робити із власної ініціативи, бо така фіксація, мабуть, буде платною, бо для цього необхідне належне обладнання, касети, дискети тощо. Щодо інших правочинів, то, можливо, така згода інших суб'єктів нотаріального процесу потрібна, якщо про це буде клопотати один із них, наприклад, згода інших спадкоємців. І це є чи не єдиною перешкодою для такої фіксації. Уявляється, що відеозапис нотаріального провадження може здійснюватися, але його необхідно пропагувати в контексті більших гарантій прав осіб, а також неможливості його використання без згоди заінтересованих осіб, оскільки на такий запис поширюватиметься нотаріальна таємниця.

Якщо ж дослідити положення виконавчого процесу, то помітимо, що воно досить спрощено підходить до врегулювання виконавчих процесуальних відносин, що виникають з особистого немайнового права фізичної особи на власне зображення. Так, у п. 17 ч. 3 ст. 18 Закону «Про виконавче провадження» передбачено, що виконавець під час здійснення виконавчого провадження має право застосовувати під час примусового виконання рішень фото- і кінозйомку, відеозапис. Отже, Закон жодним чином не обмежує виконавця в його

праві на зйомку особи отриманням від неї будь-якої згоди, і це притому, що така зйомка може відбуватися навіть у приміщенні (житлі) особи-боржника під час проведення опису майна. Незважаючи на таке спрощене регулювання, вважаємо, що законодавець досить слушно зробив, коли не обмежив право виконавця на проведення фото- і кінозйомки чи відеозапису отриманням згоди осіб-учасників виконавчого провадження на це. Виконавчий процес як публічний із метою забезпечення його законності потребує належної фіксації дій його учасників. Усі його учасники повинні розуміти, що, очевидно, публічний характер виконавчого провадження нівелює цивільно-правові гарантії щодо необхідності отримання їхньої згоди на проведення фото-, кінозйомки чи відеозапису їх зображення. Однак автор вважає, що такі записи мають процесуальну специфіку – підтвердження законності дій виконавця, тому не можуть поширюватися без згоди на це осіб, які були присутніми під час вчинення виконавчих дій. Так само залишається відкритим питання щодо можливості репортерів здійснювати фільмування виконавчого процесу щодо конкретних суб'єктів.

Права на ім'я та його використання як цивільні особисті немайнові права фізичної особи врегульовані в ст. ст. 294, 296 ЦК. Що стосується права на ім'я, то в ст. 294 прямо не визначено коло повноважень, які становлять зміст цього права. У результаті аналізу законодавства доходимо висновку, що право на ім'я фізичної особи як особисте немайнове право передбачає такі повноваження: а) володіння, користування і розпорядження своїм іменем; б) вимагання від інших осіб звертатися до особи відповідно до її імені; в) використання псевдоніма; г) вимагання зупинення незаконного використання свого імені, а також будь-яких інших його порушень [2, с. 493]. Право на використання імені досить детально розкрито в змісті ст. 296 ЦК.

Під час аналізу реалізації особистого немайнового права фізичної особи на використання імені в цивілістичному процесі очевидно стає неузгодженість між положеннями матеріального та процесуального законодавства. Так, у ч. 6 ст. 296 ЦК передбачено, що ім'я учасника цивільного спору, який стосується особистого життя сторін, може бути використане іншими особами лише за його згодою. Очевидно, що зазначене положення є некоректним, бо не враховує положень процесуального законодавства, яке врегульовує порядок виклику осіб до суду в цивільних справах та відкритість розгляду справ у судах у порядку цивільного судочинства. Ідеться про закріплення процесуальної за своїм змістом норми щодо використання імені учасника цивільного спору в матеріальному законі, яким є ЦК. Отже, пропонуємо дане положення ЦК сприймати суто як цивільно-правове, яке не повинно застосовуватися як обов'язковий елемент процедури в процесуальних галузях, які входять до цивілістичного процесу, за винятком тих, які стосуються нотаріальної таємниці.

Наприклад, у ч. 11 ст. 128 ЦПК, яка врегульовує питання судових викликів та повідомлень, визначено, що відповідач, третя особа, свідок, зареєстроване місце проживання (перебування), місцезнаходження чи місце роботи якого невідоме, а також заінтересована особа в справах про видачу обмежувального припису викликаються до суду через оголошення на офіційному веб-сайті судової влади України, яке повинно бути розміщене не пізніше ніж за десять днів, а в разі розгляду справи про видачу обмежувального припису – не пізніше 24 годин до дати відповідного судового засідання. Прізвище й ім'я учасників цивільної справи із зазначенням категорії справи вказується й на дошках оголошень у судах. Очевидно, що за таких умов ім'я учасника цивільного спору, зокрема того, який стосується особистого життя сторін, не просто стане відомим комусь, а фактично стане відомим необмеженому колу осіб. Водночас про жодну згоду сторін як учасників цього спору на використання їхніх імен у такому разі не йдеться.

На наш погляд, положення ч. 6 ст. 296 ЦК є невдалим та не враховує відкритості розгляду справ у судах порядком цивільного судочинства. Ідеться про закріплення процесуальної за своїм змістом норми щодо використання імені учасника цивільного спору в матеріальному законі, яким є ЦК. Отже, пропонуємо це положення ЦК сприймати суто як цивільно-правове, яке не повинно застосовуватися в процесуальних галузях цивілістичного процесу, за винятком нотаріальної таємниці.

Право на повагу до честі та гідності. Охороні честі та гідності як особистих немайнових прав приділяється особлива увага в нотаріальному процесі. Так, у ч. 1 ст. 78 Закону «Про нотаріат» передбачено, що нотаріус, посадова особа органу місцевого самоврядування, начальник установи виконання покарань засвідчують справжність підпису на документах, зміст яких не суперечить законів і які не мають характеру угод та не містять відомостей, що порочать честь і гідність людини. Нотаріус передає заяви громадян, підприємств, установ та організацій іншим громадянам, підприємствам, установам і організаціям, якщо вони не суперечать закону та не містять відомостей, що порочать честь і гідність людини (ч. 1 ст. 84 Закону). У ч. 3 ст. 47 Закону визначено, що для вчинення нотаріальних дій не приймаються документи, які не відповідають вимогам законодавства або містять відомості, що принижують честь, гідність та ділову репутацію фізичної особи або ділову репутацію юридичної особи. Отже, у ч. 3 ст. 47 Закону поруч із чесною та гідністю надається додатковий захист діловій репутації фізичної чи юридичної особи.

Не заперечуємо загалом важливості охорони прав на честь та гідність людини чи ділової репутації фізичної чи юридичної особи в нотаріальному процесі, але не можемо не вказати на обмеженість застосування цих положень у Законі «Про нотаріат». Тому доцільно в нормах цивілістичного процесуального законодавства більше уваги приділяти саме захисту честі та гідності як окремо визначеним особистим немайновим благам. Тому вважаємо, що варто додати в гл. 1 «Загальні положення» Закону України «Про нотаріат» норму, яка б визначала основні засади нотаріального провадження (процесу), серед яких одним з основоположних принципів має бути принцип, який стосувався б особистих немайнових прав осіб, зокрема принцип поваги до честі і гідності та рівності прав осіб, які беруть участь у нотаріальному провадженні. Даний принцип та його нормативне закріплення в Законі надавали б більшу охорону правам осіб, які беруть участь у нотаріальному процесі, на кшталт того, як це зроблено в ст. 6 ЦПК.

Також, незважаючи на те, що в Законі України «Про виконавче провадження», у його новій редакції, має місце ст. 2, де закріплені основні засади виконавчого провадження, про такий принцип навіть не згадується. Але саме під час примусового виконання рішень у повноваженнях виконавців найбільш сконцентрована влада, тому й можуть мати місце випадки приниження честі, гідності та ділової репутації людини.

Висновки. Отже, багато особистих немайнових прав містять цивілістичні процесуальні правомочності, і їх здійснення полягає у вчиненні процесуальних за своїм змістом дій. Також і сам цивілістичний процес ґрунтується на охороні особистих немайнових прав, містить значну кількість процесуальних гарантій їх охорони та захисту. Але не варто положення цивільного права абсолютизувати в межах цивілістичного процесу, оскільки такі правовідносини, як-от нотаріальні процесуальні, цивільні процесуальні, виконавчі процесуальні, відрізняються від цивільно-правових за характером, змістом та виконуваними посадовими особами завданнями. Так, варто визнати особливо важливу роль суду у врегулюванні цивільних відносин і ту владу, яку надано йому та виконавцям для забезпечення функціонування правової системи України, захисту і відновлення прав громадян та юридичних осіб. Але і цим уповноваженим особам не можна переходити межі допустимої поведінки, і це незважаючи на те, що багато порушень немайнових прав осіб виміряти складно, адже це суб'єктивний чинник. Так, для когось образа може полягати в безпосередніх «критичних» висловлюваннях на його адресу, а якійсь особі навіть підвищення голосу на неї здається приниженням її честі, гідності та ділової репутації. Саме тому в основу немайнових прав вважаємо доцільним включати особистість і сприйняття нею тих чи інших правопорушень, а також правовідносини, в які вона вступає з іншими особами.

Автор вважає, що в цивілістичному процесі особлива увага має приділятися немайновим правовідносинам, оскільки доволі часто наділені владою посадові особи не відчують, що немайнові відносини істотно впливають на психологічний стан конкретної особи, а також інших осіб, які беруть участь у певному юрисдикційному процесі, а це, у свою чергу, позначається і на суспільних відносинах, здоров'ї населення, його загальному настрої тощо.

Тому важко оцінити вплив елементарного правопорушення на суспільні настрої, які тривалий час формували в суспільстві недовіру до правоохоронних і правозахисних органів, що призвело до наявності нині в нашій країні правового нігілізму. Тому вчені мають проаналізувати особисті немайнові права, які реалізуються в процесуальних галузях, що входять до цивілістичного процесу, та недоліки у врегулюванні відносин, які пов'язані з охороною та захистом особистих немайнових прав фізичних та юридичних осіб.

Список використаних джерел:

1. Кулініч О.О. Авторське право на фотографічні твори та право особи на власне зображення: визначення напрямків наукового дослідження. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія» / редкол.: С.В. Ківалов (головн. ред.), В.М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю.П. Аленін та ін.; відпов. за вип. В.М. Дрьомін; МОН молодьспорт України, НУ «ОЮА». Одеса: Юрид. л-ра, 2012. Т. 12. С. 349–358 с.
2. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. / Н.С. Кузнецова, І.О. Дзера, В.М. Коссак та ін.; за ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. 3-е вид., перероб. і доп.]. К.: Юрінком-Інтер, 2008. Т. 1. 832 с.
3. Фурса С.Я. Нотаріальна процедура посвідчення заповітів. Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд. К.: видавець С.Я. Фурса; КНТ, 2008. С. 61–62.
4. Білозерська Є.І. Фіксація нотаріального процесу технічними засобами як одна із умов його достовірності. Вісник Вищої ради юстиції. 2011. № 1 (5). С. 200–206.

БОНДАР Н. П.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін та правового забезпечення
підприємницької діяльності
(Харківський економіко-правовий
університет)

УДК 347.65

**ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО ПОРЯДКУ ЗМІНИ ЧЕРГОВОСТІ
СПАДКУВАННЯ В РАЗІ ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ ПОСТІЙНОГО
ПРОЖИВАННЯ СПАДКОЄМЦЯ ОДНІЄЮ СІМ'ЄЮ ЗІ СПАДКОДАВЦЕМ**

Стаття присвячена проблемі особливостей зміни черговості спадкування та реалізації права тих спадкоємців, які постійно проживали однією сім'єю зі спадкодавцем, утримували його і претендують на спадщину разом із тими спадкоємцями, які закликаються до спадкування. Питання досліджується шляхом аналізу судової практики, де судом під час судового провадження встановлюються факти відсутності заповіту після смерті спадкодавця та постійного проживання спадкоємця на час відкриття спадщини разом зі спадкодавцем.

Ключові слова: зміна черговості, спадкування, спадкодавець, спадкоємці, проживання, опікування, матеріальне забезпечення, похилий вік, тяжка хвороба, каліцтво, безпорадний стан.

